

Срђан ОРСИЋ

СЕДМОКЊИЖЈЕ О МИЛОШУ: ПРАВИ ЦРЊАНСКИ

Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду

(Горана Раичевић. *Агон и меланхолија: Живој и дело Милоша Црњанској*. Нови Сад: Академска књига, 2021, 878 стр.)

Вишедеценијско читање и саживљавање с опусом и биографијом Милоша Црњанског, једно од најинтензивнијих и најсвеобухватнијих у историји српске књижевне историографије, Горана Раичевић (1964) објединила је у својој новој књизи насловљеној *Агон и меланхолија: Живој и дело Милоша Црњанској* (Раичевић 2021). Ауторка која је Црњанском већ посветила три своје монографије – *Есеји Милоша Црњанској* (2005), *Кројилијељи судбине: О Црњанском и Андрићу* (2010) и *Коментари „Дневника о Чарнојевићу“ Милоша Црњанској* (2010) – својом новом књигом, за коју се може рећи да обимом и домашајем представља обједињених седам монографских публикација, заокружује своје десетокњижје о једном од најзначајнијих српских књижевника, одужујући му се за све што нам је у аманет оставио, те подижући му на тај начин јединствен и сваке хвале достојан литерарни споменик.

Тајна Милоша Црњанског, као један од алтернативних наслова ове књиге, откривена је у њеном другом несудоном именовању: Живот већи од литературе, а садржана управо у одабраном називу *Агон и меланхолија*, који у себи обједињује борбу и сумњу, дајући потпуни контекст истих, те афирмишући непоткупљивост и неодоустајање као супериорне доследности једног потпуно документованог постојања. Истражујући Црњанског на размеђи докумената и дела, фикције и живота, ауторка уочава „смењивање безверја и вере – барокне сумње и меланхолије и ренесансног агона“, „низ осцилација између безнађа и наде, између потпуне одвојености од света и безусловне љубави према свом народу“, као „лични и особени ритам Црњанскова живота“, кроз који треба тумачити и „меланхолично расположење што у његовом делу доживљавамо у осећању бесмисла (случај-комедијант), и алтернативу што тај осећај преовладава: схватање живота као задатка да се испуни судбина“, „која иде до спремности на жртву за добро колектива“.

Агон и меланхолија започињу издвојеним цитатом из Црњанскове песме Привиђења („Заиста, зрак сам само?“), уз објашњење

Нортропа Фраја о уметничковој потрази за маском (Фрај 1999), те наводе из Црњансковог писма Андрићу из 1919. („У животу ја се увек претварам, на папиру никада.“). Затим следе речи из пишевог интервјуа Милу Глигоријевићу („Живот сам, увек сматрао за важнији, него што је литература“), односно става Миленка Поповића („Око Црњанског су увек биле полуистине“). Њих прати чувена Сократова изјава („Ја, мислим, имам поуздана сведока за то што истину говорим. Ко је тај сведок? Моја сиротиња.“), те закључак, на енглеском, самог Црњанског, из романа *The Shoemakers of London*: „I have been always a stranger in my country, always a stranger.“ Све ове реченице, које наводе читаоца кроз потрагу о тајни Милоша Црњанског, могле су да буду и цитати на почетку сваке од седам књига о Црњанском, које се крију међу корицама ове једне.

У првој књизи у књизи, поглављу Чарнојевић, представљен је идентитет Милоша Црњанског на својим извориштима, где налазимо донкихотовског оца Тому Црњанског, толстојевског деду Миту и легендарног Павла – Пају Путника, те нежну мајку Марину Вујић и њеног обесно строга оца Панту. Атмосфера у малој српској православној енклави у највећем банатском граду, у којем се, у католичкој гимназији, кроз живот пробијао мачевалац, фудбалер и писац у настанку, предодредила је Црњанског да буде први наш песник који ће у својој родољубивој поезији открити противречна осећања према свом народу и отаџбини, из којих су потекли и „нихилистички изливи против декоративног родољубља окамењеног у величање славне српске средњовековне прошлости и великог Душановог царства“, а који су значили управо „позив на његову обнову у знаку активистичке, авангардистичке, агонистичке спремности на жртву“. Киван на дуготрајно однорођавање пречанских Срба, Црњански ипак остаје непоколебљиво заувек један од њих, са свим оним и добрим и лошим особинама које наш народ северно од Саве и Дунава баштини. Истовремено, католички фратри откривају му свет других књижевности и уметности, од антике, преко Микеланђела Буонаротија, до тадашње мађарске књижевности, али српски романтичари остају Црњанскова целоживотна љубави инспирација.

Поред Хомера, Хорација, Тибула, те Достојевског, Флобера и других, у ваншколској лектури књигољубивога гимназијалца налазимо и песнике Мирка Королију и Димитрија Митриновића, те словачког писца Светозара Хурбана Вајанског и његов роман *Сува ірана*, односно пољску списатељицу Марију Рођевићувну и њен *Девајџис*. Такође, он чита и „дело којег данас нема ни у Српској библиографији, и чијег аутора није забележио ни један лексикон писаца“. Реч је о роману *Пред зору* Љубише Бранковића, штампаном у Новом Саду 1878. године, који је, по Црњанском, најбоље дочарао атмосферу у којој су се у другој половини 19. века српски интелектуалци школовали на великим европским универзитетима“ (Ра-

ичевић 2021: 60)¹, као и *Лирске ојкосе*, данас скоро заборављеног Богдана Ластавице (1884–1911), Србина из Далмације. Начитани млади Црњански знао је, и пре Ернеста Хемингвеја, *За ким звона звоне* (Раичевић 2021: 61), а „љубав према руским писцима, руском народу и Русији као земљи, храниће Црњанског и у време боравка у Бечу, где су млади словенски студенти, Срби, Хрвати, Словенци, Чеси, Пољаци били уједињени борбеним и заносним идејама панславизма и свесловенске узајамности“. Велики рат који је уследио, поратно доба и судар биографског и литерарног у поезији и прози младог Црњанског тема су коју од Горане Раичевић мало ко познаје боље, док *Дневник о Чарнојевићу* у њој има, у данашњој српској науци о књижевности, како је то и раније већ утврђено (Раичевић 2010), најбољег тумача и познаваоца.

У Црњанскомом *Трајању за изубљеном рагошћу* (1921–1929), Горана Раичевић зашла је у најситније детаље, показавши у другој целини своје студије како је велики књижевник пропатио период тежње ка слободном књижевном раду, спутаван туробном свакодневицом и борбом за достојну егзистенцију. Од продаје очеве куће и одласка у Париз, те несуђене дисертације о Лази Костићу, до најлепше поеме написане на српском језику, како с правом ауторка титулира Црњансково „Стражилово“, сам писац пролази тренутке спознаје, упознавши тајну италијанске ренесансе, која је оваплоћена у тренутку у коме се „антички дух спаја са духом хришћанства“, те потпуног разумевања Бранка и српског романтизма уопште, као обнове радости, на чијем примеру би и, након страшних жртава и умирања, и у двадесетом веку морало да настане „нешто ново, светло, и велико“. Од војне вежбе, „ратних игара у херцеговачком кршу“ и познанства с остарелим господином Алексом Шантићем у Мостару, до венчања и новонасталих породичних и свакодневних егзистенцијалних мука у једном од три Црњанскова „’чемерна’ живота – професора, новинара и књижевника“, Горана Раичевић прати нашег писца у делу књиге који плени занимљивостима јер у њему има и брачних интрига, фудбала, новинарских путештвија и догодовштина на земљи, мору и у ваздуху, те склапаних и раскринкаваних пријатељства. Књижевна и документарна грађа која је увек била најподеснија за фељтоне и интриге о Црњанском напоскон је представљена прегледно и складно, те поткрепљена материјалним сведочанствима тамо где су најпотребнија. Супериорност ауторке да документује историју једног постојања а да при томе не заузима никад у самом тексту одбрамбени или борбен него разложен и

1 Кад је реч о роману *Пред зору*, Црњански у *Ембахадама* наводи као аутора Љубишу Бранковића, што доводи до забуне јер је то књижевни псеудоним социјалисте Бранка (Хранислава) Михајловића (1856/7–1918), под чијим именом се и данас овај роман чува у нашим библиотекама (в. Михајловић 1878). Белешку о овом аутору написао је Милош Јовановић у тексту „Др Хранислав Бранко Михајловић“, објављеном у књизи *Изабрани сјиси Бранка Михајловића* (Михајловић 1956). (оп. С. О.)

на доказима базиран став, најбоље је уочива када и готово филмске теме из Црњансковог живота, попут двобоја с Тадијом Сондермајером или прекида лажног пишевог пријатељства с „некрофилом српске књижевности“ Марком Ристићем, бивају представљене тако да у њима нема суперхероја, али ни простора за накнадне незначке интерпретације и учитавања било каквог типа. Такође, у тумачењу поеме „Србија“, од заметка идеје до њене реализације, кроз настанак, зрење и плод Црњанскове фасцинације митском Србијом, ауторка је протумачила и пишев болни сусрет „са земљом коју је доживљавао другачије и којој је у службу витешки ставио читаво своје песничко биће“, али и „одрицање од испуњења личне среће, зарад среће колектива“. Читав овај развојни пут довео је Црњанског до спознаје да Пречанин није мањи херој, што је предусловило и настанак ликова и генерација Исаковича, као и прву, а касније и Другу књигу *Сеоба*: „У свим тим књигама – а свакако као последица личне драме произашле из чежње да се врати у завичај, у државу са чијом идеологијом се није слагао – Црњански говори о једној Русији која је наддржавни и наднационални појам – као о посебној врсти духовне домовине са којом се везе никад не прекидају.“

Све аутошовинистичке оптужбе против Црњанског за тобожњи нацизам, којима се књижевни игноранти у овом веку разбацују, не сматрајући прикладним ни да прочитају претходно сама дела нашег великог писца, такође су овом књигом развејане једном засвагда, и то у епизодама у којима то није ни била ауторкина примарна интенција. Нпр. из овде публикованих сведочанстава видимо да су у Црњанском првом боравку у немачком главном граду, где је био упућен на дужност аташеа за културу при амбасади Краљевине Југославије, писца дочекали, како је то сам навео у писму Марку Ристићу, „киша, магла, клима проституције и педерастичке“. Загледан у ирис велеграда, он је слао своје епистоле, које није имао ко да разуме, а у којима су се находила и пророчка сведочанства да ће Немачка, противно међународним уговорима, обновити чим пре општу војну обавезу, те први рат водити против Пољске, док се у приватним разговорима, усред Берлина, није либио ни да Хитлера назове лудом, а његову околину бандом, која ће „излаз из те небулозне унутарње ситуације вероватно потражити и наћи у рату, у коме ће Хитлер искасапити немачки народ, али упропастити и целу Европу“.

У времену непомирљивих, кад је Црњански, од 1930. до 1937, био омражени чувар државе, Горана Раичевић представила је детаљно године у којима је писац прошао пут од интегралног југословенства и борбе за његово васпостављање и опстанак, до повратка ставовима промишљеног и освештеног српског патриотизма. Од књижевне борбе, преко публицистичког рада, од Идеја и Београдске књижевне афере, те обрачуна са салонским комунистима, до одласка у земљу тореадора и сунца, у којој му је велики Унамуно

на српском цитирао нашу народну поезију, описан је Црњансков агон и неодустајање и траса од идеализма до реализма у свакодневним животним и политичким питањима, за време којих је књижевност стајала, ипак, по страни. Боравивши други пут у Берлину, у атмосфери нарастајућег зла, које је наслутио приликом свог првог боравка, Црњански је открио и Другу Европу и други свет, подручја крајњег севера Европе, која је походио у потрази за тишином, доживевши епифанију у величанственој природи, „у вечном царству неба – Ничеовој Хипербореји“.

У „Време маски“ ауторка смешта Црњансково „Путовање у други свет“, односно догађајима набијене године од 1938. до 1940. Од Скандинавије до Рима, наш писац живи као *Corpo diplomatico*, којем је „Тело у једној, а глава у сасвим другој земљи“. У Мусолинијевој држави, између трагедије и комедије, као посматрач и извештач, у жудњи за срећом, Црњански преживљава смрт мајке Марине, али и доживљава, након самоћа и лутања, ренесансу свог брака. У римским данима и ноћима, он увиђа и нове геополитичке позиције, са совјетском Русијом која постаје релевантан и, како писац слути, кључни фактор у предстојећим трвењима. Ипак, слом његове, монархистичке Југославије, у коју је желео да верује до последњег тренутка, дешава се уз бомбардовање Београда, а након кућног притвора и изједајуће неизвесности, брачни пар Црњански одлази возом ка Португалу, започевши своје безмало четвртвековно изгнанство.

Лондонско „Време метаморфоза“, у периоду од 1941. до 1957, описано је од путовања до Гордог Албиона, преко службе у избегличкој влади и тескобе поратног Лондона, до метаморфозе писца у обућара и рађања Николаја Рјепнина. Помоћ Лејле Пецет, емигрантско удружење српских писаца, те напади на Црњанског са свих страна, нова служба Стојадиновићевим интересима, интриге, плагијати и завере довели су окованог ђина између незнања и чежње, а пробуђени нагон да се ствара и у неусловима потакнуо га је да у себи, након целокупне потраге за свакодневном (зло)употребом свога бића, открије своју сврху у таленту којем се не суди него којем се служи.

Активирајући се поново у пуном замаху као писац, уз племениту жртву супруге Виде, која на себе преузима породичну егзистенцију и открива таленте којих ни сама није била свесна, а који породици омогућавају да преживи, побуђен позитивном рецепцијом међу млађом публиком у отаџбини, Црњански, можда и непланирано, ради, од 1958. до 1966, на свом *Повраћку на Ишаку*. Преко драме Конак и коментара уз своје младалачке песме, припрема се и Црњансково Велико завештање, кад у *Ламенту над Београдом*, најзад, одговара на питање *Où sont les neiges d'antan?* И Друга књига *Сеоба*, такође, од одломака, до целокупног издања, враћа Црњанског духовно, а потом и заиста, у домовину. Након свих лондонских неприлика, мало људи и обиља нељуди с којима је имао посла, велики

писац пролази свој последњи велики доживљај, повратак из туђине, те долази на море своје земље, уз (не)прикладну рашомонијаду, која је претходила наоко општој добродошлицы у социјалистичкој федеративној престоници.

Напослетку, долази „Финале: Меланхолија“, у којем „може се закључити да је она друга животна и карактерна кривуља, у младости тако доминантна и препознатљива, а која се очитује у његовој борбености – агону, у позним годинама у писцу све више слабила, уступајући место такође одувек присутним, али и мање учесталим и дубоким понирањима у меланхолију.“ (Раичевић 2021: 773). У тој меланхолији, писца је опет дочекао Микеланђело, као последња велика и никад довршена тема. Свест да је испунио своју судбину, непоткупљивог Црњанског одвела је у последњу јесен без смисла, у којој је отишао заувек у тишину, сјединивши агон и меланхолију под хумком у којој је, уместо с вољеном женом, остао сам међу странцима.

Књига *Ајон и меланхолија* навршила је годину и по дана свог присуства у српској научној јавности и међу љубитељима књижевности. Њену вредност, у том периоду, додатно су посведочиле и награда „Лаза Костић“ с Новосадског сајма књига у оквиру „Дана Лазе Костића“, те Медаља за неговање културног наслеђа, годишње признањем Културног центра Војводине „Милош Црњански“ и награда „Николај Тимченко“ истоимене задужбине у Лесковцу. Као највеће признање њене вредности, наравно, издваја се, изнад свих, најпрестижнија награда за најбољу књигу из области теорије књижевности и уметности, признање с именом великог Николе Милошевића, чији лауреат за 2021. годину је Горана Раичевић и њена изузетна студија о Црњанском.

Мисаоно заокружена, с детаљним анализама готово сваке појединости из књижевног рада и јавног и приватног живота нашег великог писца, поглавља ове изванредне студије описују Црњансков живот од периода пре рођења у Чонграду 1893. до после сахране у Београду 1977. године, доносећи тек понекад као илустрације и фотографије појединих личности или докумената о којима је у самом тексту било речи. Одабравши да у литератури поброји само дела на која се непосредно позива, а не сва она која је детаљно прочитала и темељно истражила пре писања своје књиге, те да импозантну грађу коју познаје до у танчине представи само кад за то има неопходне потребе, Горана Раичевић је, сажимајући а не ширећи своја истраживања, на штету квантитета, а свакако побољшавајући кохерентност и квалитет свог дела, исказала академску честитост која се данас ретко виђа. Наиме, свих седам издвојених тематских целина *Ајона и меланхолије*, које хронолошки прате живот и прикљученија Милоша Црњанског, могле су да буду публиковане као засебне књиге, пошто је за то свакако било и повода, и начина.

Одлучивши се да саобрази и обједини, а не да додатно раслоји свој рад, Горана Раичевић написала је прворазредну стваралачку биографију Милоша Црњанског, сасвим самерљиву оној коју је о Иви Андрићу пре десет година објавила Жанета Ђукић Перишић (Ђукић Perišić 2012). Оно што је за Црњансков роман био рад Николе Милошевића (Милошевић 1970), за поезију дело Александра Петрова (Петров 1971), за његов цео опус представљају књиге Мила Ломпара (Ломпар 2018) и Горане Раичевић (Раичевић 2021). Ово четворокњижје најбољи је пут да упознамо лик и дело правог Црњанског, да га схватимо и разумемо као ствараоца и личност, те да и он, по Михизовом давном пророчанству², напoкон постане и занавек остане, у историји наше књижевности и нашег народа, Милош, непоткупљиви, један и једини.

ЛИТЕРАТУРА

- Раичевић, Горана. *Есеји Милоша Црњанског*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића; Сремски Карловци; Нови Сад: 2005.
- . *Крошћийељи судбине: о Црњанском и Андрићу*. Алтера; Београд: 2010.
- . *Коментари Дневника о Чарнојевићу Милоша Црњанског*. Академска књига; Нови Сад: 2010.
- . *Ајон и меланхолија: Живој и дело Милоша Црњанског*. Академска књига; Нови Сад: 2021.
- Ломпар, Мило. *Црњански – биографија једној осећања*. Православна реч; Нови Сад: 2018.
- Милошевић, Никола. *Роман Милоша Црњанског: њроблем универзалној исказа*. Српска књижевна задруга; Београд: 1970.
- Михајловић, Борислав Михиз. *Порјиреји*. Нолит; Београд: 1988.
- Михајловић, Бранко. *Пред зору: роман у два дела/написао Љубиша Бранковић*. Нови Сад: 1878.
- Петров, Александар. *Поезија Црњанског и српско јесништво*. Вук Караџић; Београд; 1971.
- Фрај, Нортроп. *Јејис и језик симболизма*. Превод Тања Булатовић, Књижевна реч; Београд: 1999.
- Ђукић Perišić, *Pisac i priča: stvaralačka biografija Ive Andrića*. Akademska knjiga; Novi Sad: 2012.
- Mihajlović, Branko. *Izabrani spisi Branka Mihajlovića/Izbor i objašnjenja Miloša Jovanovića*. Istoriski arhiv Pokrajinskog komiteta SKS za Vojvodinu; Novi Sad 1956.

2 „Просто ми се причуло, из скоре будућности, да ће то бити његово право, једино и довољно име. Јер ми смо, ваљда, једини народ на свету који своје велике писце, оне које заувек прими и сврста у своје, крсти само по имену: Сава, Теодосије, Вук, прота Матеја, Доситеј, владика Раде, Бранко, Змај Јова, Лаза (он је чак и Шекспира звао 'Вили'), Ђура, Јаша, Војислав, Бора. А да је Милошу Црњанском, тамо, међу свима, место, одавно не сумњам. (Михајловић 1988: 182–183)